

Munich Personal RePEc Archive

Can Remittances Become a Source of Accumulation?

Bukvić, Rajko

Geographical Institute "Jovan Cvijić" Serbian Academy of Sciences and Arts

20 November 2013

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70065/>
MPRA Paper No. 70065, posted 16 Mar 2016 16:32 UTC

МОГУ ЛИ ДОЗНАКЕ ПОСТАТИ ИЗВОР АКУМУЛАЦИЈЕ?

РАЈКО М. БУКВИЋ

Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд

r.bukvic@mail.ru; r.bukvic@ikom.rs

САЖЕТАК: У раду се разматрају дознаке као извор (иностраних) средстава који је и Србија, као и многе друге земље, користила у претходним годинама. Указује се на величину и значај тих средстава, у оквиру других извора који су били на располагању (приходи од приватизације, стране директне инвестиције, инострани кредити). За разлику од тих других средстава, дознаке карактерише стабилност, тако да у наредном периоду треба очекивати даљи несмањен прилив по том основу. Пошто до сада није разрађен механизам који би омогућавао продуктивно коришћење средстава од дознака, оне су углавном коришћене за потрошњу, као уосталом и други поменути извори. У наредном периоду управо је потребно разрадити механизме који ће омогућити да дознаке постану извор акумулације и тако допринесу обнови привреде Србије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Дознаке, приватизација, стране директне инвестиције, инострано задуживање, акумулација, потрошња

Сагледавање места и значаја дознака у привредном систему и привредном развоју у Србији до сада није привукло већу пажњу. То је прилично изненађујућа чињеница, с обзиром да оне још од 1960-их година представљају и апсолутно и релативно значајан прилив (страних) новчаних средстава, с реалним и (или) потенцијалним утицајима и на тражњу и на понуду у оквирима српске (и југословенске) привреде. Велико српско расејање, широм света а посебно у развијеним земљама, слало је део својих новчаних примања у матицу, али током свих претходних деценија матица се није потрудила да поради на изградњи механизма којима ће та средства бити продуктивно употребљена. То се није десило ни када су, више стицајем одређених околности него свесном и промишљеном акцијом, укинута идеолошка („социјалистичка“) ограничења ангажовања тих средстава, премда је отворено питање колико су та ограничења и у претходном периоду била валидна, обухватна и делотворна. Отуда су нам не само из тог периода и остала упозорења у виду „мртвих капитала“, разбацаних широм земље, а понајвише некако у најмање развијеним, руралним срединама.

С друге стране, позната су искуства с „мисионарима“ који су у одређеним периодима посећивали наше расејање, с циљевима да под изговором помоћи земљи и њеном развоју омогуће „улагања“ пара наших исељеника у разне „развојне“ пројекте у земљи. Та искуства значајно су урушила постојеће или потенцијално поверење у односима матица – расејање, и учинила лошу услугу будућим пројектима институционалног ангажовања средстава расејања у

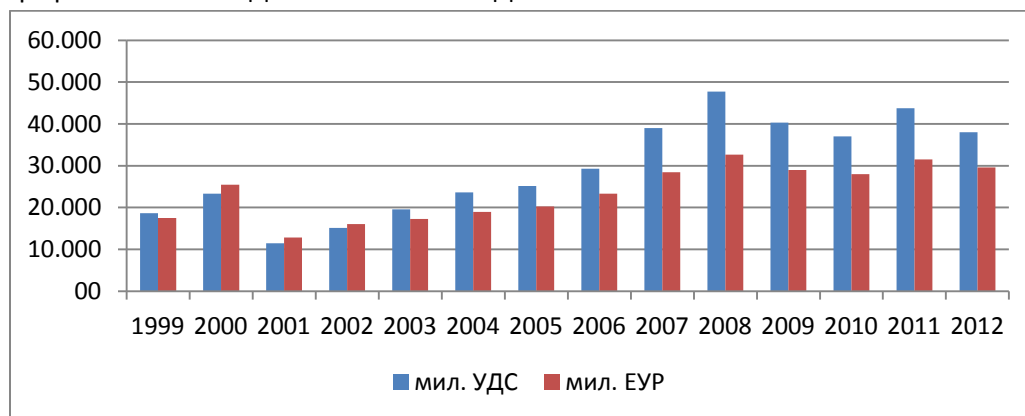
земљи. Утолико су и могућности остваривања онога што се подвлачи у овом раду као једна од нужности у предстојећем периоду неизвесније и свакако умањене.

ДА ЛИ ЈЕ КАПИТАЛ БИО НЕДОСТАЈУЋИ ФАКТОР?

Једна од константи (економског) образовања којег смо сви ми прошли, и које се врло ретко и стидљиво доводи у питање, јесте учење да је Србија (Југославија) богата земља. Зато се и одговор на постављено питање – Да ли је Србија богата или сиромашна земља? – најчешће подразумева. С покушајем да се тај одговор доведе у питање, многи се, очито, неће сагласити. Наводно, имамо обилна природна богатства (природне ресурсе), иако не и нафту, имамо обилну (и како кажу образовану, квалификовану и јефтину) радну снагу, имамо природну (урођену) умешност, сналажљивост, имамо врхунске научнике (доказују се, додуше, највише у иностранству) и инжењере, цењене раднике (такође, више цењене у иностранству) итд. итд.

Ако је све то тачно, као логично се појављује питање – зашто нема адекватних резултата, и зашто привреда (али и не само привреда) Србије дуги низ година стагнира, па чак и назадује.¹ Да ли нам, и поред свих тих богатстава, и шта нам то недостаје? Један од одговора на овакво питање, одговора који се последњих година, па чак и деценија, отворено или подразумевано истиче јесте: капитал. Недостаје нам, наводно, капитал. Запитајмо се, међутим: колико у таквој констатацији има истине?

Графикон 1. БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД СРБИЈЕ²

Извор: [Бруто домаћи производ (БДП) у Републици Србији 1997–2012 2013]

¹ У наредном излагању пажња ће бити концентрисана на најновији период, практично на године у новом миленијуму. Међутим, стагнација и ретроградни процеси у привреди Србије, и Југославије, започели су раније, па чак и пре процеса познатих под именом транзиција. У последњој деценији пре разбијања и распада бивше СФРЈ (1981–1990), привреда Србије забележила је у чак четири године негативне стопе раста, при чему је у 1990. друштвени производ (тада употребљавани макроагрегат) опао за читавих 7,7%. Али, и не рачунајући ту годину, укупна стопа раста 1989/1980 била је свега 0,6% годишње. Кретање бруто домаћег производа у периоду 1999–2012 приказано је на графикону 1.

² Овде и на даље сви статистички подаци за Србију дати су без Косова и Метохије.

Да бисмо добили одговор на овако постављено питање, погледајмо чињенице.³ С једне стране, имамо понашање, пре свега, политичара (али, и то је можда и важније, и економиста): сви призивају стране инвеститоре, очекују да они донесу и уложе капитал, и тако покрену привреду. И да би до тога дошло обезбеђују им се (велике) субвенције – стимулације, по неколико хиљада евра на име једног радног места, и то чак и када нису у питању нова већ практично постојећа радна места. При томе, дакле, углавном је реч о продаји постојећих предузећа, нова улагања – тзв. гринфилд инвестиције мале су, и усмерене превасходно у услуге, не у производњу. Остварени приходи од приватизације приказани су на графикону 2, при чему су одвојени приходи од продаје и приходи који представљају инвестиције.

Графикон 2. ПРИХОДИ ОД ПРИВАТИЗАЦИЈЕ 2002–2012 (МИЛ. ЕВРА)

Извор: [Билтен јавних финансија 2013]

Покушајмо да систематизујемо средства која је Србија користила током претходних година ради обезбеђивања одређених економских (и социјалних) циљева, међу којима је требало да се налази и економски развој. Приказаћемо те изворе и та средства у кратком прегледу, који следи.

Први извор представљају поменути приходи од приватизације. Као што се види, највећи приходи остварени су у 2002. и посебно 2003. години. После тога, приватизација је успорена, да би од 2009. практично замрла. У целини, у посматраном периоду од приватизације је остварен приход од око 3,6 милијарди евра.

Други извор који се користи су страни кредити. Земља јесте задужена (видети графикон 3, где су коришћени критеријуми задужености Светске банке, дати у табели 1). Да ли је задужена много или мало – о томе ће говорити други. Уосталом, задуженост у актуелним условима и није ништа необично – (пре)задужене су многе земље, при томе и многе од чланица Европске уније, почев од Грчке, Шпаније, Португала, балтичких земаља, итд. Међутим, кључно питање и овде је не само колико је земља задужена, већ да ли су сви ти узети и потрошени инострани кредити покренули производњу, тј. за шта су коришћени и за шта се користе? Према наведеном извору Народне банке Србије, на дан 30. септембра 2013. укупан спољни дуг Републике Србије био је

³ Шири контекст величине и употребе иностраних извора средстава у постпетооктобарској Србији може се пронаћи у већем броју радова. Овај аутор се тиме бавио у [Вуквић 2011] и [Вуквић 2013].

25.420,3 милиона евра, од тога јавни сектор је дуговао 12.785,8 а приватни 12.634,5. Ови подаци, као пресек дуга на одређени дан, наравно, не показују колико је током посматраног периода коришћено средстава из разних кредита. Треба имати у виду да је крајем 2000. спољни дуг износио нешто мање од 11 милијарди долара и да је убрзо затим од тога отписано 4,7 милијарди, а отписивања дуга било је и касније.

Табела 1. Висина задужености према критеријумима Светске банке

Показатељ	Задуженост		
	Висока	Средња	Ниска
Спољни дуг/БДП	> 80%	48% – 80%	< 48%
Спољни дуг/извоз	> 220%	132% – 220%	< 132%

Постоји још један извор средстава из иностранства: дознаке (видети графикон 5, где су коришћени подаци Светске банке). Под дознакама се подразумевају трансфери новца страних радника појединцима у земљи њиховог (радникâ) порекла. Приручник Међународног монетарног фонда [Balance of Payments and International Investment Position Manual 2009] даје унеколико измењене дефиниције и обухват у односу на претходна издања, али обезбеђује и одржање континуитета временских серија с претходно прикупљеним подацима. Према овом приручнику, дознаке су класификоване у две групе: 1) компензације запослених и 2) лични трансфери. Прва група обухвата краткорочне мигранте (до једне године), док друга обухвата све трансфере између резидената и нерезидената, дакле дугорочне мигранте. У пракси, међутим, постоји знатан степен арбитрарности појединих земаља у примени ових дефиниција, тако да је практична препорука да се дознаке третирају збирно.

Дознаке имају посебан значај у земљама у развоју. У великом броју земаља оне се третирају као тзв. трећи стуб развоја, с обимом који следи за страним директним инвестицијама и који надмашује износе иностране развојне помоћи. Код нас, како ће се видети, дознаке су и веће од страних директних инвестиција.

Значај дознака, међутим, није довољно процењен, посебно код нас иако је реч о за наше услове огромним средствима: око 5 милијарди долара годишње.⁴ Ипак, током последњих година ситуација се лагано мења. У свету је о томе већ прикупљена прилично велика литература, али у Србији можемо констатовати да су истраживања овог феномена ипак још увек на почетку⁵. Несумњиво, дознаке доводе до повећања расположивог бруто домаћег производа, у одређеном сегменту доприносе смањењу сиромаштва, али њихов допринос економском развоју није тако јасан. С друге стране, оне имају, или могу имати и неке негативне последице – доприносе

⁴ Ова оцена односи се на сагледавање дознака у научној литератури. У пракси је, међутим, било негативних примера који показују да су одређени политички фактори ради остваривања ужих интереса значај средстава које је расејање спремно да уложи у земљи био итекако сагледаван.

⁵ Пелевић [Pelević 2008], Г. Николић [Nikolić 2009] и М. Николић [Николић 2006] разматрају проблем на теоријском нивоу. Васиљевић [Vasiljević 2009], Јовичић и др. [Jovicic and Dragutinovic Mitrovic 2006] и Писаридес и др. [Pissarides et al. 2006] дају одређене емпиријске анализе. Свакако, треба истаћи и истраживања М. Глигорић и И. Јанковић [Janković i Gligorić 2012].

промени релативних цена с могућим негативним ефектима, укључујући и познату тзв. Холандску болест.

Према досадашњим истраживањима, може се закључити, сходно [Pissarides et al. 2006]:

1. *дознаке у Србију су велике*: ипак, нема сагласности о томе колико су оне заправо велике, пошто трансфер новца углавном не иде официјелним каналима,
2. *дознаке су стабилан извор дохотка*: најбоље расположиве процене показују растући прилив дознака у свим претходним годинама (изузев 2009),
3. *дознаке могу да прошире доходовни јаз*: према постојећим ограниченим подацима, дознаке у Србији у просеку се упућују домаћинствима која већ имају натпросечни доходак, и која су повезана с бољом само-перцепцијом свог сопственог финансијског положаја,
4. *дознаке подстичу породице да штеде*: поново, према врло ограниченим подацима, чини се да домаћинства која примају дознаке нису у стању да више троше, посебно на таква добра као што су одећа и обућа и средства за хигијену, али она могу да буду усмерена да штеде део свог укупног дохотка,
5. *дознаке помажу финансирање отпочињања малих послова*: преглед микро и малих предузећа показује да, у неким високо-рецептивним земљама (укључујући Србију), дознаке имају важну улогу у отпочињању и ширењу бизниса (у Србији, респонденти који примају дознаке објављују да оне типично финансирају око 30 процената трошкова оснивања), и
6. *физички трансфер остаје најпопуларнији метод слања новца кући*.

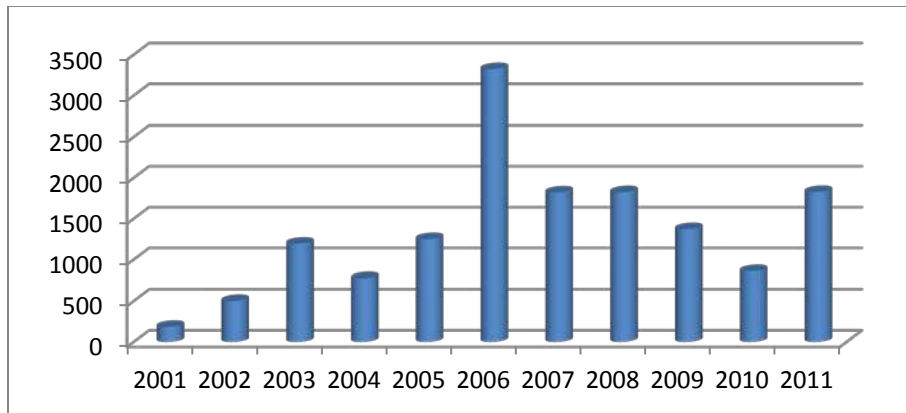
Графикон 3. СПОЉНА ЗАДУЖЕНОСТ СРБИЈЕ

Извор: [Анализа дуга Републике Србије, 2010] [Анализа дуга Републике Србије, 2013]

Претходни налази делимично су очекивани, али неки од њих ипак се не уклапају у постојеће стереотипе. Пре свега, то се односи на тачку 3, која насупрот уобичајеној представи каже да се дознаке упућују превасходно не сиромашнијим, већ боље стојећим домаћинствима. Са своје стране, такав налаз, без обзира на ограничења која проистичу из обухвата који га је омогућио, подвлачи проблем употребе дознака, тј. стварања услова за њихово продуктивно коришћење, дакле њихово претварање у акумулацију. У противном, потенцирају се све у литератури већ истакнуте, и у пракси реализоване, опасности од непродуктивног трошења тих средстава.

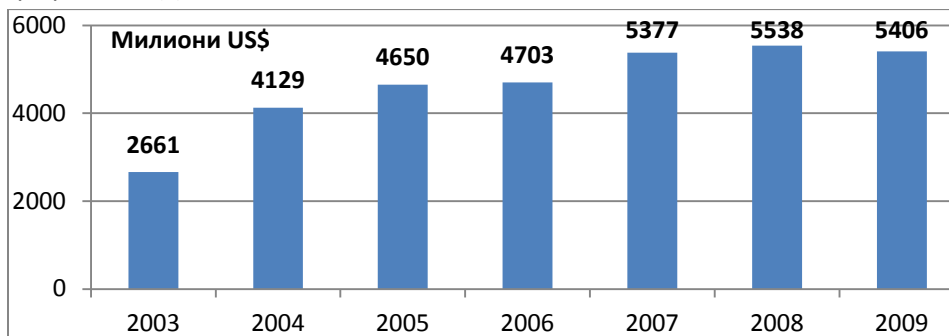
Графикон 4. СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ

Извор: [Ковачевић 2012]

Према методологији Светске банке, у оквиру индикатора екстерне солвентности земље спољни дуг се посматра у односу на БДП, као и у односу на извоз робе и услуга. Код првог индикатора већ одавно се истиче неадекватност коришћења номинално исказаних агрегата из којих се он компонује.⁶ С друге стране, у извоз роба и услуга укључен је и прилив по основу иностраних дознака с обзиром на то да је реч о стабилном и значајном приливу. Овај момент свакако треба имати у виду код разматрања висине задужености. За нас је, међутим, важан други аспект исте чињенице – с обзиром на висок релативни значај дознака, овиме се не само деформише слика екстерне задужености, већ се и прикрива факт да иза тог тзв. извоза не стоји домаћа производња. А управо то је један од главних проблема савременог економског тренутка у Србији.

Графикон 5. ДОЗНАКЕ У СРБИЈУ

Извор: [World Bank 2011]

Стране директне инвестиције у фокусу су, као потенцијални покретачи обнове српске економије, изразито након 2000. године, али оне су као то представљане и пре тога. Као што показује графикон 4, по основу СДИ, у периоду од 11 година, остварен је укупан приход од 14,9 милијарди евра, од тога далеко највише у 2006. Ипак, секторска структура ових инвестиција није

⁶ Видети: [Ковачевић 2009: 103].

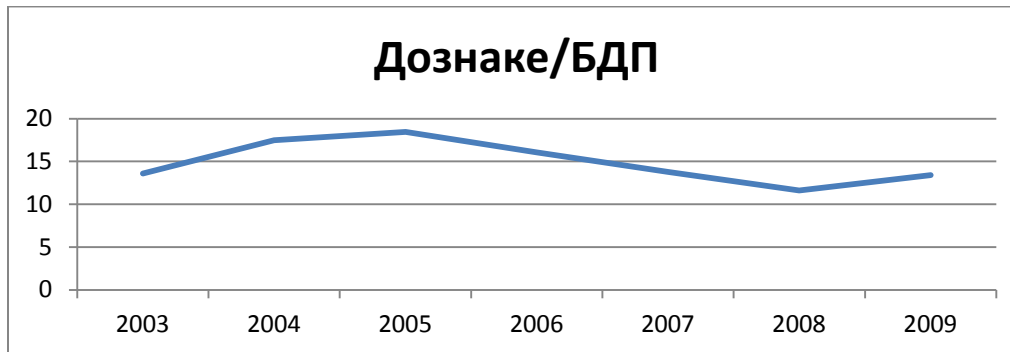
била повољна: највећи део је уложен у финансијске услуге и трговину, а тек затим у прерађивачку индустрију. Око 66% директних страних инвестиција односи се на сектор услуга.

Приложене слике (графикони 1 до 5) довољно говоре сами за себе. Капитала је барем током претходних петнаестак година било, при томе и више него што је потребно, а у извесном смислу и више него што су нам пре 2000. обећавали. Процене укупно прибављених и искоришћених средстава код разних аутора понекад се доста значајно разликују, али су у нечему јединствене – реч је о огромним средствима. Процене се крећу у распону од око 30 па до око 70 милијарди дилара, при чему су у проценама горњој граници ближи они који исказују критичкији став постпетооктобарским властима и економској политици коју су оне спроводиле. Тако, један од највећих критичара економске политике после 2000. процењује та средства на износ од преко 70 милијарди долара [Душанић 2012: 33], уз указивање да је тај огроман прилив средстава, уместо у развој привреде, највећим делом отишао у потрошњу.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА – ЗНАЧАЈ ДОЗНАКА И ШТА ЧИНИТИ

Значај дознака у оквиру једне привреде (и друштва) може се оцењивати на разне начине. Најједноставније је приказати га кроз учешће у БДП (видети графикон 5). За наше потребе овај једноставан показатељ могао би бити довољан. То наравно не значи да је потребно и допуштено за друге потребе занемаривати многе од других аспеката и других показатеља којима би се тај значај могао изражавати.⁷

Графикон 6. УЧЕШЋЕ ДОЗНАКА У БДП (У %)

Извор: Обрачунато на основу података о БДП и висини дознака (графикони 4 и 5)

Као што се види на графикону, учешће дознака износило је око 15% БДП у просеку. То су заиста огромна средства. Међутим, треба свакако имати у виду да је значај дознака сигурно још већи: БДП је по општим оценама прецењен а дознаке су сигурно веће него што их приказују званични извори, у овом случају Светска банка.

На које се од ових извора може рачунати у наредном периоду, или колико већ данас да не би било касно. Нови кредити – тешко. Стране директне инвестиције – такође тешко. Шта је још остало за продају (ако и прихватимо да треба наставити с распродајом)? Остаје приватни капитал расејања (и других инвеститора). Како их привући?

⁷ Видети преглед литературе о овим проблемима у: [Janković i Gligorić 2012].

И наравно – остају дознаке. Питање је: могу ли се оне и како преточити у акумулацију, односно усмерити у производњу?

Досадашње оцене, као и не тако бројни емпиријски налази⁸, показују да су дознаке стабилан извор средстава, без обзира на финансијске и економске потресе глобалних размера који су захватили свет пред крај претходне декаде. Имајући у виду већ поменути Холандску болест, којој је када је реч о приливу девизних средстава од дознака посебно изложена управо Србија, проблем продуктивне употребе ових средстава се појачава. Студије које су истраживале овај проблем⁹ показале су да су опасности од таквог ефекта мањи уколико је земља финансијски развијенија и има отворенији трговински и капитални рачун. Другим речима, или пак краће речено – уколико је развијенија. У сваком случају потребна су емпиријска истраживања и провере оваквог утицаја, односно уопште утицаја дознака на привреду и друштво Србије.

До сада у нашој земљи није постојао разрађен механизам који би омогућавао продуктивно коришћење средстава од дознака, тако да су оне углавном коришћене за потрошњу, као уосталом и други поменути (инострани) извори. О негативним последицама те чињенице не постоје неопходна истраживања, али су више него очигледне у најмању руку пропуштене могућности – изгубљени БДП. У наредном периоду управо је потребно разрадити такве, институционалне, механизме, који ће омогућити да дознаке постану извор акумулације и тако допринесу обнови привреде Србије. Као кључни фактор у том смислу треба истаћи поверење, које је током претходног периода великим делом изгубљено. Тај моменат се мора имати у виду приликом разматрања конкретних модалитета који би могли да омогуће остварење овде зацртаног циља.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Анализа дуга Републике Србије, Народна банка Србије, Београд, Децембар 2010.

Анализа дуга Републике Србије, Народна банка Србије, Београд, Септембар 2013.

Билтен јавних финансија, 2013, № 101, Министарство финансија, Београд.

Бруто домаћи производ (БДП) у Републици Србији 1997–2012, Републички завод за статистику.

(Ажурирано: 26.12.2013.), <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=62>

Душанић, Јован. Шта да се ради – може ли се зауставити даље урушавање привреде Србије, *Нова српска политичка мисао*, 20, 2012, 1–2, стр. 29–43.

Ковачевић, Млађен. Спољни дуг и степен спољне задужености Србије, *Нова српска политичка мисао*, 17, 2009, 3–4, стр. 97–111.

Николић, Михаило. *Макроекономски ефекти помоћи и дознака*, Народна банка Србије, Београд, 2006.

Balance of Payments and International Investment Position Manual, sixth edition – International Monetary Fund, Washington, 2009.

Barajas, Adolfo; Ralph Chami, Dalia S. Hakura & Peter Montiel. Workers' Remittances and the Equilibrium Real Exchange Rate: Theory and Evidence, IMF Working Paper, WP/10/287, International Monetary Fund, Washington, 2010.

Bukvić, Rajko. Transformaciona kriza i perspektive privrede Srbije u epohi globalizacije i finansijske krize, u: Rajko Bukvić, Oskar Kovač (red.), Branislav Pelević, Branko Urošević, Boško Živković *Svetska finansijska kriza - izazovi i strategija*, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2011, str. 139–174.

Bukvić, Rajko. Transition in Serbia: Foundations, Results and Perspectives, ICES 2013, 4th International

⁸ Видети [Janković i Gligorić 2012]. Стабилност дознака овде је тестирана и потврђена применом строгих економетријских тестова, што за потребе нашег рада само по себи нема већег значаја, иако је главни закључак – стабилност прилива дознака веома потребан и значајан.

⁹ Видети, на пример: [Barajas et al. 2010].

- Conference on European Studies, *Social, Economic and Political Transition of the Balkans*, Epoka University, Tirana, 8–9 November 2013, Conference Proceedings, pp. 556–572.
- Janković, Irena i Mirjana Gligorić. Doznake kao stabilan izvor deviznog priliva u Srbiji, u: Jovanović Gavrilović, Biljana; Tatjana Rakonjac-Antić i Žaklina Stojanović, *Ekonomska politika i razvoj*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2012, str. 215–235.
- Jovicic, Milena and Radmila Dragutinovic Mitrovic. Macroeconomic analysis of causes and effects of remittances: a panel model of the SEE countries and a case study of Serbia, paper presented at the GDN Southeast Europe WIIW workshop, May 5-6, 2006.
- Kovačević, Ili. Strane direktne investicije u Srbiji 2001–2011., *Pregled Republika Srbija*, 61, 2012, 1.
- Nikolić, Goran. Efekti iseljeničkih doznaka na ekonomski razvoj Srbije, *Hereticus*, vol. 7, 2009, № 4, str. 69–84.
- Pelević, Branislav. Doznake migranata i razvoj, Šesti međunarodni naučni skup *Razvojne strategije preduzeća i privrede*, Zbornik radova, Megatrend univerzitet, Beograd, 2008, str. 237–243.
- Pissarides, Francesca; Peter Sanfey and Svetlana Tashchilova. Financing transition through remittances in south-eastern Europe. The case of Serbia, EBRD, 2006.
- Vasiljević, Branko. Uticaj doznaka na ekonomski i socijalni razvoj Srbije, *Godišnjak 2009*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2009, str. 201–213.
- World Bank. *Migration and Remittances Factbook 2011*, Washington, 2011.

CAN THE REMITTANCES BECOME THE SOURCE OF ACCUMULATION?

RAJKO BUKVIĆ

Geographical Institute Jovan Cvijić SASA, Belgrade

r.bukvic@mail.ru; r.bukvic@ikom.rs

SUMMARY: The paper considers remittances as a source of (foreign) assets that Serbia used in previous years, as many other countries. The size and importance of this assets was showed, in the framework of other sources that were available (privatization revenues, foreign direct investments, foreign loans). At the difference to this other assets, remittances are characterized by the stability, so in the next period an undecreased inflow of remittances would be expected. As to recent days the mechanism of productive use of this assets was'nt build, they were mostly for the consumption used. In the next period it is necessary to build the mechanisms that would make possible to transform the remittances into accumulation and so contribute to the recovery of the Serbian economy.

KEY WORDS: Remittances, privatization, foreign direct investments, foreign indebtness, accumulation, consumption